

Sexuální morálka, koexistence norem a kontrola myšlení ve středověké Evropě: Případ Petra Vidala

DAVID ZBÍRAL*

V této studii se zaměřím na případ Petra Vidala, posuzovaný v letech 1322-1323 inkvizičním tribunálem Jakuba Fourniera, biskupa města Pamiers a pozdějšího papeže Benedikta XII.¹ Text je součástí mého širšího výzkumu religiozity vybraných osob vyšetřovaných mezi lety 1270 a 1330 inkvizičními soudy v Itálii a Languedoku. V zatím dokončených případových studiích jsem se věnoval mnohotvárné a nekonfesi religiozitě Armana „Pungilupa“ z Ferrary² a brašnáře Bompetra z Boloně³ a radikálnímu skepticizmu ohledně eschatologie a náboženské praxe u mnicha Jakuba Flamenghiho.⁴ Na základě dostupných zlomků jejich osobních biografii jsem se snažil vystihnout některé podoby a obrysy jejich religiozity a vyvodit z tohoto rozboru určité obecnější závěry.

Také záznamy výpovědí v Petrově procesu se navzdory své strohosti vyznačují značnou teoretickou zajímavostí. Zejména poskytují prostor úvahám o vztazích mezi morálkou a religiozitou a o koexistenci různých norem v jedné společnosti. Ukazují ovšem také, že koexistence nemusela za všech okolností znamenat toleranci k cizím normám a jejich slovním vyjádřením. Slova se naopak stávala, možná více než kdy dřív, předmětem dohledu inkvizičního i „sousedského“. Právě na tato témata chci v následujícím textu zaměřit svou pozornost.

* Tato studie vznikla s podporou grantu Grantové agentury České republiky (projekt č. 401/09/P191 „Inkviziční pojmy, klasifikace a identity a jejich ozvuky v badatelské tradici“).

- 1 Případu Petra Vidala jsem se poprvé věnoval ve studii David Zbiral, „Bylo a bude, svět tak běží, že s ženou jiného, kdo může, leží“: „Alternativní“ sexuální morálky a jejich regulace v inkvizičním registru Jakuba Fourniera“, *Dějiny – teorie – kritika* 5/2, 2008, 191-217 (upravená anglická verze: id., „The Norm-Deviation Model Reconsidered: Four Cases of ‚Alternative‘ Sexual Morals Judged by the Inquisition“, *Journal of Religion in Europe* 3/2, 2010, 215-240). Zde předkládám zpracování výrazně prohloubené a rozšířené o nové otázky.
- 2 David Zbiral, „Osobní religiozita, náboženství a členství: Případ Armana ‚Pungilupa‘ z Ferrary“, *Religio: Revue pro religionistiku* 19/2, 2011, 147-178.
- 3 David Zbiral, „Případ nekonfesi religiozity ve středověké Evropě: Bompetra z Boloně“, *Religio: Revue pro religionistiku* 20/2, 2012, 219-232.
- 4 David Zbiral, „Skeptický a materialistický proud ve středověkém křesťanství: Případ z Itálie 13. století“, *Religio: Revue pro religionistiku* 20/1, 2012, 93-106.

Shrnutí případu

Výpovědi v kauze Petra Vidala nezachycují Petrův životní příběh, nýbrž jen vzpomínky na rozhovor, během kterého pronesl neopatrný výrok týkající se sexuální morálky. S výjimkou toho, že byl synem nebožtíka Bernarda Vidala z Pradières v Ariège a bydlel ve městě Foix,⁵ proto o jeho životě mnoho nevíme. Ani o jeho společenském postavení či povolání není nic známo, lze však odhadovat, že byl rolník: sám sebe nepočítal mezi „lepší lidí“ a setkáváme se s ním v situaci, kdy vede z Tarasconu do Ax-les-Thermes dvě muly naložené obilím.⁶

Petr Vidal poprvé stanul před biskupem Jakubem Fournierem 31. července 1322, pouhý den poté, co svůj neopatrný výrok vyslovil. Výslech se odehrál v Ax v domě Arnolda Maleta, kde byl biskup zrovna ubytován.⁷ Úvod procesu by naznačoval, že jej před biskupa Jakuba z vlastní iniciativy předvedli svědkové jeho slov.⁸ Toto tvrzení nicméně poněkud zpřesňují jejich vlastní výpovědi. Gerald ze Chalvignaku uvádí, že biskupovi vylíčil osudovou příhodu a biskup mu „poručil, aby toho člověka nechal v Ax zatknout, což také udělal“.⁹ Nešlo tedy o zcela samostatnou akci svědků, do které by biskup nijak nezasahoval, nýbrž o předvedení Petra na biskupovo vyzvání. Rajmund Mesiana ve svém svědectví předestírá ještě jiný scénář. Prý Petrovi doporučil, aby se ke všemu doznal, a poté ho „na jeho žádost doprovodil k panu biskupovi“.¹⁰

Hned na prvním slyšení si biskup od Petra vyžádal přísahu pravdomluvnosti a záznam výslovně uvádí, že Petr „stanul před soudem (*in iudicio constitutus*)“¹¹ což bývá v Jakobově registru známkou zahájení oficiálního procesu.¹² Petrova výpověď biskupa neuspokojila, a tak mu ihned určil datum příštího slyšení na 29. srpna. Prozatím jej neuvěznil, ale zřejmě mu zakázal opustit Ax.¹³ Mezitím vyslechl Duranda *de Presbiteria*, faráře

5 Jean Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers (1318-1325)* III, Toulouse: Privat 1965, 296.

6 *Ibid.*, 296, 303.

7 *Ibid.*, 297, 301.

8 *Ibid.*, 296 („jimi zadržen a poté předveden“).

9 *Ibid.*, 298.

10 *Ibid.*, 301.

11 *Ibid.*, 296.

12 Jacques Paul, „Jacques Fournier inquisiteur“, in: *La papauté d'Avignon et le Languedoc, 1316-1342*, (Cahiers de Fanjeaux 26), Toulouse: Privat 1991, 57-58. Paulovo tvrzení je ovšem třeba upřesnit: někdy se tato zmínka objevuje i ve výpovědích osob, proti kterým není veden proces, nýbrž vystupují jen jako svědkové, například i v procesu s Petrem Vidalem, viz J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 300.

13 Když byl Petr Vidal nakupovat, řekl Vilému Gilbertovi, že „se neodvažuje opustit město Ax bez svolení pana biskupa, jelikož ho biskup zadržel kvůli určitým slovům,

Orlu (4. srpna 1322, Ax), a Geralda ze Chalvignaku, učitele (*magister scolaram*) z Ax¹⁴ (5. srpna 1322, Unac), kteří s Petrem cestou do Ax hovořili o otázce hříšnosti pohlavního styku s prostitutkou.¹⁵ Petr podruhé předstoupil před biskupa 4. září 1322,¹⁶ když mu však byla jeho původní výpověď přetlumočena z latiny, prohlásil, že k ní nechce nic dodat ani víc neví. Jakub jej proto na základě výpovědi svědků bez meškání vsadil do biskupského vězení Allemans v Pamiers.¹⁷ Znovu se k případu vrátil až počátkem roku 1323, kdy vyslechl tři svědky, kteří s Petrem po události mluvili: Bernarda Huga, převora unackého opatství (5. ledna 1323), Rajmunda Mesianu, u něhož se Petr ubytoval (9. února 1323), a Viléma Gilberta z Foix, k němuž přišel nakoupit sůl (9. února 1323).¹⁸ Až poměrně dlouho poté, 29. května 1323, byl Petr předveden potřetí, byla mu přečtena jeho první výpověď a byl znovu vyslechnut. Původní rozhovor biskupovi znovu a podrobněji vylíčil, avšak upřesněným líčením popřel jeden z klíčových bodů své první výpovědi. Biskup mu proto určil termín dalšího slyšení na čtvrtek 2. června 1323¹⁹ a pohrozil mu, že pokud toho dne nedozná úplnou pravdu, bude se proti němu postupovat jako proti podezřelému z kacířství podle kanonických ustanovení.²⁰

Nějaká akta procesu se očividně ztratila, jelikož žádná další Petrova výpověď není v registru obsažena a chybí i abjurace, k níž zákonitě muselo dojít, jelikož je podmínkou následujícího vývoje,²¹ známého z jiných pramenů: 19. června 1323 byl Petr odsouzen k nošení dvojitého žlutého

kteří předchozího dne řekl“ (Vilém Gilbert, 9. února 1323): J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 302.

14 *Ibid.*, 297, 298, 302.

15 *Ibid.*, 297-299.

16 Nikoli tedy v původně určeném termínu. Důvod není z textu zřejmý.

17 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 299-300.

18 *Ibid.*, 300-302. Vilém Gilbert byl očividně předvolán na základě výpovědi Bernarda Huga (*ibid.*, 300).

19 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 304, uvádí „*die secunda mensis iulii*“, nikoli „*iunii*“, avšak 2. července, na rozdíl od 2. června, nebyl čtvrtek. Že šlo hned o následující čtvrtek, ostatně z formulace dosti jasně vyplývá.

20 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 302-304.

21 Kdyby se totiž Petr hereze nezřekl a nepřijal pokání, byl by upálen. Lze poznamenat, že se sled výpovědí v jednom případě odchyluje od chronologického pořádku (po svědecké výpovědi z 5. srpna 1322 následuje výpověď z 4. srpna), bylo by však asi přehnané z toho vyvozovat zmatení v záznamech a vysvětlovat nepřítomnost výpovědi z 2. června 1323 právě tímto zmatením.

křížů,²² 12. srpna 1324 pak dostal povolení kříže sejmout.²³ Dále o jeho osudu není nic známo.

Petr zřejmě nezvolil nejlepší strategii. Kdyby hned napoprvé příhodu v úplnosti vylíčil, přiznal svou chybu a projevil lítost, Jakub Fournier by s ním pravděpodobně zacházel mírněji.²⁴

Pramen

Proces s Petrem Vidalem, zachycený v inkvizičním registru Jakuba Fourniera,²⁵ zahrnuje tři výpovědi samotného Petra a pět výpovědí jiných svědků, doplněné o několik spojovacích textů osvětlujících průběh procesu.

Záznamy výpovědi v Petrově kauze jsou vlastně poměrně podrobné, zejména obsahují přesné okolnosti a kontext Petrových výroků: došlo k nim na cestě z Tarasconu do Ax, při nákupu soli, v rámci toho a toho rozhovoru. Značná omezení však vyplývají ze skutečnosti, že se záznamy nezaměřují na Petrovu osobní biografii, nýbrž jen na několik málo rozhovorů. Biskup Jakub po ničem dalším nepátral a Petr se na rozdíl od některých jiných osob vypovídajících před Jakubovým tribunálem nerozhovořil o ničem, na co nebyl dotázán. Představuje značně mlčenlivého vypovídajícího. Jeho prostor k jednání a promlouvání byl dosti omezený nebo zůstal nevyužit, a možnosti narativní analýzy jsou tedy dosti omezené.

Přístup Jakuba Fourniera v procesu s Petrem Vidalem lze dokonce označit za poněkud přehlíživý. Když měl biskup za to, že je doznání neúplné, jednoduše Petrovi určil termín příštího slyšení, aniž by využil svého vyšetřovatelského umu a na místě Petra přiměl k větší sdílnosti. Pozornost

22 Annette Palès-Gobilliard (ed.), *Le livre des sentences de l'inquisiteur Bernard Gui, 1308-1309* II, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique 2002, 1636. J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier... III...*, 303, pozn. 501, a 467, uvádí jednoduché kříže, jde však zřejmě o chybu.

23 Jean Duvernoy (ed.), „Le registre DDD de l'Inquisition de Carcassonne“ [online], <<http://jean.duvernoy.free.fr/text/pdf/DDD.pdf>> [7. 2. 2012], 34 (rukopis: Paris, Bibliothèque nationale de France, fonds Doat, sv. 28, fol. 62^r). *Ibid.*, 32, pozn. 67, Duvernoy datum přepočítal chybně jako 14. srpna 1324.

24 Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, okcitéanská vesnice v letech 1294-1324*, přel. Irena Neškudlová, Praha: Argo 2005, 210, hodnotí trest jako poměrně mírný. Petr nicméně strávil ve vyšetřovací vazbě dosti dlouhou dobu a nošení žlutých křížů nebyl nijak bezvýznamný trest, jelikož mívá za následek značné sociální vyloučení.

25 Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 4030, *in extenso*. Rukopis vydal Jean Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers (1318-1325)* I-III, Toulouse: Privat 1965; id. (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers (1318-1325): Corrections*, Toulouse: Privat 1972. Proces s Petrem Vidalem: id. (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier... III...*, 296-304.

si ostatně zaslouží i skutečnost, že si biskup po Petrově uvěznění našel čas na další výslech až po bezmála devíti měsících. V textu lze kromě toho identifikovat i pár zjevných zjednodušení. Například v biskupově dotazu, zda Petr „řekl ..., že věří, že poznat tělesně ženu, která není jeho manželka, není smrtelný hřích“,²⁶ se Petrův původní výrok, jak záhy uvidíme, zobecněním na jasnou teologickou propozici změnil takřka k nepoznání.

Petrův výrok ohledně pohlavního styku s prostitutkou je v jednotlivých svědectvích zachycen různě. Na první pohled se tyto rozdíly mohou jevit jako obtíž, jelikož si v některých podrobnostech vlastně odporují, avšak z mého hlediska jde spíše o rozšíření možností rozboru oproti stavu, kdy bychom měli k dispozici třeba jen svědectví jediné. Jednotlivá líčení lze považovat za určitý druh vyjednávání mezi různými vypravěči v procesu budování vzpomínek.

Cennými momenty jsou ve zpracovaném souboru výpovědí úryvky v přímé řeči.²⁷ Reprodukují interakce mezi vyšetřovatelem a vypovídajícím²⁸ i interakce mezi různými vypovídajícími. Právě v tomto spočívá hodnota inkvizičních záznamů. Jen málo jiných středověkých žánrů si klade za cíl zachytit interakce mezi různými aktéry tak, aby byly podle měřítek a představ zaznamenatele věrným odrazem historických interakcí.

Morálka poutivého obchodu

Výpovědi v případě Petra Vidala se točí kolem jediného rozhovoru a jeho převyprávění před dalšími svědky. Petr Vidal při prvním výslechu vypověděl, že den předtím, tedy 30. července 1322, vedl z Tarasconu do Ax dvě muly naložené obilím. Na cestě potkal jistého kněze a jistého klerika, dali se spolu do řeči a „klerik se přítomného vypovídajícího zeptal: ‚Věříš, že kdybys potkal prostitutku, dohodl by ses s ní na ceně a poté bys ji tělesně poznal, spáchal bys smrtelný hřích?‘ Přítomný vypovídající od-

26 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 303.

27 První výpověď Petra Vidala uvádí otázku spolucestujícího v přímé řeči, Petrovu odpověď v nepřímé (J. Duvernoy [ed.], *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 296). Gerald ze Chalvignaku ve vlastní výpovědi zpravidla reprodukuje své výrocky v přímé řeči, Petrovy výrocky v nepřímé (*ibid.*, 297-298). Výpověď Duranda *de Presbiteria* užívá ve vzpomínkách na Geraldova a Durandova slova řeči přímé i nepřímé, Petrovy výroky reprodukuje vždy řečí nepřímou (*ibid.*, 299). Petrova druhá výpověď, stejně jako výpověď Bernarda Huga a Viléma Gilberta, přímou řeč neobsahuje (*ibid.*, 299-302). Rajmund Mesiana reprodukuje rozhovor s Petrem zčásti v přímé řeči (*ibid.*, 301). Nejbohatší je na přímou řeč Petrova třetí výpověď, která takto zachycuje značnou část osudového rozhovoru na cestě do Ax včetně záznamu jedné věty v okci-tánštině (*ibid.*, 303-304).

28 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 303.

věřil, že kdyby to byl smrtelný hřích, vyznal by se z něj Bohu a svému knězi nebo některému řeholníkovi a vykonal by pokání, které by mu tento kněz nebo řeholník uložil. Když na něj ten klerik neustále dotíral, zda věří, že je taková soulož smrtelný hřích, nakonec odvětil, že nevěří, že taková soulož je smrtelný hřích, a pokud to hřích je, vyznal by se svému knězi a vykonal uložené pokání“.²⁹ Na následný inkvizitorův dotaz Petr popřel, že by tento názor vícekrát opakoval a hájil a také že by mu skutečně věřil. Odmítl rovněž, že by se mu od kohokoli naučil či jej od kohokoli slyšel.³⁰

Petrovi náhodní spolucestující podávali příhodu celkem podobně, v přesném znění otázky i odpovědi se však s Petrem i mezi sebou navzájem poněkud rozcházel. Gerald uvedl, že se Petra dotázal: „Kdybyste tu potkal ženu, dohodl byste se s ní a poté ji tělesně poznal, věřil byste, že hřešíte?‘ On odpověděl, že kdyby se s tou ženou dohodl a soulož by se oběma líbila, nebyl by hřích tu ženu takto tělesně poznat.“³¹ Gerald se prý Petra na totéž ptal třikrát a pokaždé dostal stejnou odpověď.³² Druhý Petřův spolucestující, Durand, líčí, že se „Gerald Petra zeptal: ‚Kdybys potkal prostitutku a tělesně bys ji poznal, myslíš, že by to byl hřích?‘ Petr odpověděl, že nevěří, že by to byl hřích. Stačí, aby prostitutce zaplatil, co slíbil, a aby se jí to líbilo“.³³

Když byl Petr Vidal po téměř devítiměsíčním věznění předveden potřeťí a byla mu přečtena jeho první výpověď, vylíčil situaci podrobněji než prve: „[O]dpověděl, že když spolu s Geraldem ze Chalvignaku a panem Durandem *de Presbiteria*, farářem Orlu, scházeli z kopce u Lassuru v den, ježž uvádí jeho první výpověď, Gerald se ho zeptal, jak člověk svěřuje duši Bohu. Vypovídající odpověděl, že když kmotr s kmotrou přinesou dítě do kostela a tam je pokřtěno, tak jeho duši dostává Bůh. Gerald odvětil, že to říká správně. Pak se ho Gerald dotázal, zda ví, jak člověk svou duši Bohu odnímá a dává ji ďáblu. Přítomný vypovídající odpověděl: ‚Nedej Bože, aby někdo dobrý (*aliqua bona res*) odňal duši Bohu a dal ji ďáblu!‘ A když po těchto slovech popošli o něco dál, Gerald se ho zeptal: ‚Kdybys tady potkal prostitutku, dohodl bys s ní na ceně, zaplatil bys jí smlouvenou částku a tělesně bys ji poznal, věřil bys, že smrtelně hřešíš?‘ Přítomný vypovídající odpověděl, že takový čin by nebyl smrtelný hřích. Tu mu Gerald řekl: ‚Že to není smrtelný hřích? Tak za tohle půjdeš k panu biskupovi!‘ On mu odpověděl, že klidně, protože před biskupa už předstoupilo i mnoho lepších lidí, než je on sám.“³⁴

29 *Ibid.*, 296.

30 *Ibid.*, 296-297.

31 *Ibid.*, 297-298.

32 *Ibid.*, 298.

33 *Ibid.*, 299.

34 *Ibid.*, 303.

Jak je z dosud citovaných úryvků patrné, jednotlivé výpovědi vykazují určité odlišnosti a specifika, jež lze posuzovat přinejmenším ze dvou různých hledisek, z hlediska pramenné kritiky a z hlediska narativního rozboru.

Z hlediska pramenné kritiky spočívají nejdůležitější odlišnosti v tom, (1) zda původní otázka hovořila o ženě obecně, nebo o prostitutce (případně alespoň o platbě, což prostituci evokuje), (2) zda Petr uváděl přesné podmínky bezhříšnosti takového pohlavního styku (tedy že ona žena musí dostat řádně zapláceno a že se jí, případně oběma,³⁵ musí pohlavní styk líbit), (3) zda Petr odmítl pouze to, že jde o smrtelný hřích, nebo mínil, že vůbec o hřích nejde, a konečně (4) zda se otázka a odpověď zmiňovala o víře.³⁶ Na základě pečlivého srovnání všech sedmi líčení a na základě zvážení motivací jednotlivých vypovídajících lze myslím dospět k závěru, že se původní otázka velmi pravděpodobně zmiňovala o prostitutce či alespoň o platbě a že Petrova odpověď podmiňovala bezhříšnost pohlavního styku s onou ženou jejím potěšením a řádnou platbou. O něco obtížnější je otázka, zda byla řeč o smrtelném hříchu, nebo o hříchu vůbec, nicméně zvážení motivací jednotlivých vypovídajících může i zde ledacos napovědět. Petrovi náhodní spolucestující, snaživí strážci pravověří, by snad mohli Petrovu vinu přehánět a neprávem mu připisovat přesvědčení, že vůbec nejde o hřích, avšak pravděpodobnější asi bude, že se původní výrok týkal hříchu vůbec a Petr se později snažil před biskupem umenšit svou vinu tvrzením, že hovořil o hříchu smrtelném.

Narativní rozbor nepovažuje za základní rozměr vyprávění pravdivostní hodnotu a neptá se po historických faktech za vyprávěním, nýbrž po způsobech konfigurace vyprávění samotného.³⁷ Přitahuje tak pozornost k odlišnému souboru otázek a doplňuje výsledky pramenné kritiky. V perspektivě narativního rozboru stojí za povšimnutí především skutečnost, že všichni svědkové, kteří s Petrem mluvili, svá líčení konfigurují jako příběh-

35 Tak *ibid.*, 297-298 (Gerald ze Chalvignaku) a 301 (Rajmund Mesiana).

36 Pojem víry je výrazně zastoupen v různých vzpomínkách na znění otázek, které Gerald Petrovi kladl, o něco méně již v různých vzpomínkách na Petrova slova, kde v některých případech chybí, viz J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier... III...*, 296, 297-298, 299, 301, 303 (zahrnuji sem i úryvky, kde sloveso „věřit“ chybí v jedné z opakovaných odpovědí, kdežto v dalších je přítomno). Ve vzpomínkách na Petrovo líčení události se krom toho někdy užívá sloveso „mínit“ (*puto*) vedle slovesa „věřit“ (*credo*), viz *ibid.*, 302, 304, nebo i místo něj, viz *ibid.*, 301. Víra a její vztah ke slovmi je v Petrově procesu klíčovým tématem; vrátím se k němu v závěru studie.

37 Ve svém chápání narativní analýzy vycházím zejména z Paul Ricœur, *Čas a vyprávění I: Zápětka a historické vyprávění*, přel. Miroslav Petříček – Věra Dvořáková, Praha: Oikúmené 2000, a Leonóra Hamar, „Příběhy religionistického vědění: Podněty narativní a kritické teorie v religionistice“, *Religio: Revue pro religionistiku* 16/2, 2008, 155-176.

hy o bdění nad pravověřím, a i tehdy, když se zmiňují o přítomnosti dalších osob, jsou to především oni sami, kdo Petrovi jeho slova vyčetli a důrazně ho napomenuli.³⁸ Nejvýznamnější rozdíl z hlediska narativního rozboru spatřuji mezi Geraldovým a Durandovým líčením na jedné straně a Petrovými líčeními na straně druhé. Geraldova a Durandova výpověď je především vyprávěním o zatvzelenosti: obě se zmiňují o opakování otázky a Petrově opětovně závadné odpovědi, kterou tvrdošijně obhajoval.³⁹ Zato Petr vypráví o nechtěném, jednorázovém uklouznutí: klade důraz na Geraldovu dotírání,⁴⁰ odmítá, že by svůj výrok opakoval a obhajoval a že by mu skutečně věřil,⁴¹ a tvrdí, že jej vyslovil „ke své škodě, ale nikoli ve zlém úmyslu“,⁴² „spletl se“.⁴³

Výpovědi nakonec umožňují i opatrné závěry ohledně vztahu mezi Petrovou religiozitou a morálkou, byť pouze v jedné konkrétní otázce. Žádná výpověď nedává tušit, že by Petr vyjímал pohavní styk s prostitutkou z okruhu morálních témat. Naopak jeho správnosti kladl jasné podmínky, které lze bezpečně označit za podmínky morálního rázu:⁴⁴ takový pohavní styk je v pořádku tehdy, když se prostitutce líbí a je řádně zaplacen. Rozdíl oproti morálce, podle jejíchž měřítek bylo Petrovo stanovisko posuzováno, spočívá spíše v tom, že nebylo založeno eschatologicky: nevycházelo z představy hříchu, nýbrž z představy poctivého obchodu. Eschatologie přitom zřejmě měla pro Petra značný význam, přinejmenším na to lze usuzovat z jeho až emotivního zvolání, jímž zareagoval na Geraldovu otázku, jak člověk dochází zatracení: „Nedej Bože, aby někdo dobrý odňal duši Bohu a dal ji ďáblu!“⁴⁵ Avšak eschatologické představy u něj nezasahovaly do všech oblastí morálního usuzování, u nichž to biskup Jakub očekával.

Koexistující normy

Stanovíme-li si za dobovou normu jednání mravokárná kázání nebo kanonické právo, Petrovo stanovisko se nevyhnutelně stane odchylkou od této normy, jmenovitě popíráním hříšnosti cizoložství či „prostého smil-

38 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 297-298, 299, 300, 301, 302.

39 *Ibid.*, 298, 299.

40 *Ibid.*, 296.

41 *Ibid.*, 296-297, 303-304.

42 *Ibid.*, 297.

43 *Ibid.*, 304.

44 Srov. Gwendoline Hancke, *L'amour, la sexualité et l'Inquisition: Les expressions de l'amour dans les registres d'Inquisition (XIIIe-XIVe siècles)*, Cahors: La Louve 2007, 74.

45 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 303.

stva“.⁴⁶ Jsou však přinejmenším dva důvody, proč model normy a odchylky nepokládám v tomto případě za vhodný nástroj.

První důvod je teoretický, snad až etický, a vychází z tradice kritického postkoloniálního bádání. Určit nějakou normu jako všeobecnou, zejména v situaci, kde prameny výslovně dosvědčují koexistenci různých norem, znamená vznést tak výrazný a jednostranný mocenský nárok, že si dokáží jen stěží představit, čím by se dal zdůvodnit nebo kompenzovat.

Druhým důvodem je prostá skutečnost, že Petrovo stanovisko nebylo ve své době nijak zvlášť výjimečné. Graciánovo *Decretum* se sice snaží za každou cenu vyvrátit, že by bylo „prosté smilstvo“ za určitých okolností dovolené, ale tím jen podtrhuje rozšířenost tohoto názoru.⁴⁷ Instituce prostituce byla ostatně na přelomu 13. a 14. století v Languedoku běžná⁴⁸ a navzdory občasnému vyhánění prostitutek nebo omezování jejich činnosti se využívání jejich služeb těšilo značné shovívavosti.⁴⁹ Nešlo přitom o pouhou praktickou toleranci k jednání pohybujícímu se na hranici či za hranicí zákona, nýbrž o toleranci kodifikovanou. Manželova nevěra, na rozdíl od manželčiny, nebyla ve zdejším světském právu trestná,⁵⁰ za svého druhu legalizaci prostituce lze považovat vymezení oblastí ve městech, kde prostitutky směly své řemeslo vykonávat, aniž by se vystavovaly postihu,⁵¹ a ještě otevřenější potvrzení shovívavosti k prostituci nacházíme v autoritativním komentáři k toulouskému zákoníku sepsaném roku 1296, jenž pohlavní styk s prostitutkami výslovně vyjímá z kategorie cizo-

46 Cizoložství (*adulterium*) se ve středověkém právu vymezovalo jako soulož, která narušuje uzavřenou svátost manželství, a posuzovalo se jako závažnější než „prosté smilstvo“ (*fornicatio simplex*), tedy mimomanželská soulož, která svátost manželství nenarušuje. Srov. James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago – London: University of Chicago Press 1987, 247.

47 J. A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society...*, 247.

48 Viz zejm. Leah Lydia Otis, *Prostitution in Medieval Society: The History of an Urban Institution in Languedoc*, Chicago – London: Chicago University Press 1985, obecněji k prostituci ve středověku srov. James A. Brundage, „Prostitution in the Medieval Canon Law“, in: Vern L. Bullough – James A. Brundage (eds.), *Sexual Practices and the Medieval Church*, Amherst: Prometheus Books 21994, 149-160; Vern L. Bullough, „Prostitution in the Later Middle Ages“, in: Vern L. Bullough – James A. Brundage (eds.), *Sexual Practices and the Medieval Church*, Amherst: Prometheus Books 21994, 176-186. Další odkazy na prostituci nechybějí ani v Jakubově registru, viz J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier... III...*, 38.

49 Jean-Marie Carbasse, „La condition de la femme mariée en Languedoc (XIIIe-XIVe siècles)“, in: *La femme dans la vie religieuse du Languedoc (XIIIe-XIVe siècle)*, (Cahiers de Fanjeaux 23), Toulouse: Privat 1988, 107-109; E. Le Roy Ladurie, *Montaillou...*, 208; Leah Otis-Cour, *Rozkoš a láska: Dějiny partnerských vztahů ve středověku*, přel. Kateřina Novotná, Praha: Vyšehrad 2002, 75.

50 J.-M. Carbasse, „La condition de la femme mariée...“, 105, 109-110.

51 Viz L. Otis-Cour, *Rozkoš a láska...*, 74-75.

ložství.⁵² Ochranu měšťanů, kteří využijí služeb prostitutky, před uvězněním za cizoložství uzákonilo také město Narbonne v listině z roku 1337.⁵³ Petr Vidal nezůstal osamocen ani v názoru spojujícím bezhříšnost pohlavního styku s jeho přijemností; totéž před Jakubem Fournierem dosti zatvrzele hájila i Grazida Lizierová.⁵⁴

Petrovo přesvědčení o dovolenosti nemanželského pohlavního styku za splnění určitých podmínek se tedy nevymykalo jakési univerzální křesťanské morálce své doby, nýbrž jen konkrétnímu souboru norem, podle jehož měřítek bylo odsouzeno jako kacířské a potrestáno.

Kontrola myšlení

Koexistence různých norem ovšem vůbec nemusí znamenat toleranci vůči cizím normám u všech složek populace, a případ Petra Vidala je vpravdě spíše záznamem o mnohaúrovňové ideologické prověrce nežli dokladem všeobecné snášenlivosti a otevřenosti languedocké společnosti.

Na ideologickou prověrku ukazuje již samo otevření rozhovoru, kvůli němuž se Petr dostal do potíží. Petrův náhodný spolucestující, Gerald, zvolil věren svému povolání velmi školský přístup a Petra začal doslova zkoušet z křesťanské věrouky. Celý rozhovor se nesl ve výrazně asymetrickém duchu. Byl to Gerald, kdo kladl otázky a doslova si vynucoval odpovědi.⁵⁵ Vedle toho se považoval za povolaneého Petrovy odpovědi následně hodnotit jako správné či špatné,⁵⁶ ani nemluvě o tom, že po „nesprávné“ odpovědi přešel, soudě dle jeho vlastní výpovědi, od původního vykání k tykání.⁵⁷ Požadavek na věroučnou správnost ostatně určil rámeček

52 John Hine Mundy, *Men and Women at Toulouse in the Age of the Cathars*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies 1990, 68-69; L. Otis-Cour, *Rozkoš a láska...*, 75.

53 L. Otis-Cour, *Rozkoš a láska...*, 75. Zvažoval jsem, zda není odkazem na místní odlišnosti norem zmínka, podle které se Bernardu Hugovi, převorovi Unaku, nelíbilo, co Petr říká, „protože byl z Foix“ (J. Duvernoy [ed.], *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 304; kdo je podmětem této věty, není jasné, větná skladba ukazuje spíše na převora, vazbu na Foix měl ovšem jak on, tak Petr, viz *ibid.*, 296, 298). Ve výsledku však tuto zmínku považuji za příliš nejasnou, než aby se z ní dalo něco takového vyvozovat.

54 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* I..., 302-304; D. Zbírál, „Bylo a bude...“, 213-216; id., „Hédonistické křesťanství, sexuální morálka a hranice religiozity ve středověkém Languedoku: Případ Grazidy Lizierové“, v recenzním řízení časopisu *Pantheon: Religionistický časopis*.

55 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 296, 298, 299.

56 „Gerald odpověděl, že to říká správně“: J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 303.

57 *Ibid.*, 297-298 (ostatní výpovědi, které citují původní dotaz v přímé řeči, tj. výpověď Durandova a třetí výpověď Petrova, jej citují s tykáním: *ibid.*, 299, 303). V souvislosti

celého rozhovoru: podle Durandovy výpovědi Gerald rozhovor otevřel tím, že se Petra zeptal, „zda má dobrou víru a věří, že pokřtěné dítě má stejně dobrou duši jako dospělý člověk“.⁵⁸ Petrova vzpomínka ve třetí výpovědi se od tohoto podání mírně liší, i ona však předestírá obraz zkoušení z křesťanské věrouky: Gerald se Petra nejprve ptal, jak člověk dává duši Bohu, poté jak ji Bohu odnímá a dává ji ďáblu, a nakonec zda věří, že je pohlavní styk s prostitutkou smrtelný hřích.⁵⁹ Po Petrově „nesprávné“ odpovědi mu ihned pohrozil vyšší instancí povolanou Petřův názor posoudit a potrestat: „Že to není smrtelný hřích? Tak za tohle půjdeš k panu biskupovi!“⁶⁰ Od slov ostatně nebylo daleko k činům: byl to právě Gerald, kdo Petra biskupovi nahlásil.⁶¹

Nejbližším článkem v kontrolním řetězci však nebyl Jakub Fournier, nýbrž Petřův a Geraldův spolučestující, farář Durand, jenž ve svém vlastním líčení vystupuje zároveň v roli svědka a mravokárce: „Tu Gerald přivolal přítomného vypovídajícího, který šel za nimi, a řekl mu: „Pane Durande, slyšíte a chápete, co tento člověk říká?“ Vypovídající odvětil, že slyšel dobře, a Petrovi řekl: „Špatně to říkáš.““⁶²

Biskupské předvolání povzbudilo osoby, které s Petrem přišly do styku, k dalšímu kontrolnímu úsilí. Když se 31. července 1322 o předvolání dověděl Rajmund Mesiana, u něhož byl Petr ubytován, hned se zajímal, zda je Petr kacíř, nechal si celou příhodu vyprávět a Petra napomenul a doporučil mu, „aby šel k panu biskupovi a vyznal mu v této věci úplnou pravdu, jelikož když to udělá, nalezne u biskupa slitování“.⁶³ Vzápětí jej sám k biskupovi doprovodil.⁶⁴ Také solivarník Vilém Gilbert dobře věděl o Petrově předvolání, a když u něj Petr nakupoval, přivolal převora Unaku Bernarda Huga a v přítomnosti vícera dalších lidí Petra vybídl, aby vylíčil, jak se věci seběhly. Spolu s Bernardem Hugem poté Petra přísně napomenul.⁶⁵ Na Petrovu hlavu se vůbec snesla doslova smršť výčitek: „že to řekl špatně“ (Rajmund Mesiana a Vilém Gilbert),⁶⁶ „že mluví špatně a zle“ (Durand de Presbiteria),⁶⁷ že to, co řekl, zavání kacířstvím,⁶⁸ v přímé řeči

s „povýšeným tykáním“ Petřův případ vzpomíná E. Le Roy Ladurie, *Montaillou...*, 488–489, hovoří zde ovšem o Durandově tykání, nikoli o Geraldově přechodu od vykání k tykání.

58 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 299.

59 *Ibid.*, 303.

60 *Ibid.*, 303.

61 *Ibid.*, 298.

62 *Ibid.*, 299.

63 *Ibid.*, 301.

64 *Ibid.*

65 *Ibid.*, 300, 302.

66 *Ibid.*, 301, 302.

67 *Ibid.*, 299.

68 *Ibid.*, 300.

pak „Špatně to říkáš!“ (Gerald i Durand)⁶⁹ nebo „Opustíme tohoto zlého člověka“ (Gerald).⁷⁰

Zárok proti Petru Vidalovi lze číst jako svědectví o utužující se kontrole v oblasti sexuality mezi 13. a 15. stoletím, které si všímá Leah Lydia Otis.⁷¹ V mých očích představuje dokonce určitou lokální analogii, ne-li předzvěst, procesu, jenž bývá v raně novověkém kontextu označován za konfesionalizaci⁷² a obnáší zvýšený zájem o „spoluobčanskou“ kontrolu myšlení a důraz na niternější pokřesťanstění laiků. V Petrově případě kontrolní úsilí vrcholí soudním stíháním, jehož cílem bylo přivést Petra k úplnému doznání,⁷³ slovy Johna H. Arnolda k přijetí identity vypovídajícího subjektu. Souhlasím s Arnoldem jak v tom, že výchova k přijetí této identity je klíčovou technikou výkonu moci v inkvizičních procesech,⁷⁴ tak i v tom, že se inkvizitoři podíleli na ustavování relativně nového pojetí subjektu, založeného na specifické soustavě představ o vztazích mezi slovy, jednáním a vírou.⁷⁵ Nyní se zaměřím právě na pojetí těchto vztahů tak, jak vysvítá z Petrova procesu.

Slova, činy a víra

Biskup Jakub se, poněkud překvapivě, vůbec nezajímal o případné Petrovy prohřešky proti té sexuální morálce, k jejímuž přijetí se jej snažil přivést. Jedna letmá a ne zcela jasná zmínka v Petrově třetí výpovědi snad může naznačovat, že Petr sám služeb prodejných dívek někdy využil,⁷⁶ Jakub však této zmínce nevěnoval sebemenší pozornost. Záznamy také nikde nenaznačují, že by se kdy dotázal na Petrovo chování v oblasti se-

69 *Ibid.*, 298, 299.

70 *Ibid.*, 298.

71 L. L. Otis, *Prostitution in Medieval Society...*, 108.

72 Srov. Philip S. Gorski, „Historicizing the Secularization Debate: Church, State, and Society in Late Medieval and Early Modern Europe, ca. 1300 to 1700“, *American Sociological Review* 65/1, 2000, 138-167, zejm. 151-155.

73 Viz J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier... III...*, 297, 299-300, 304.

74 John H. Arnold, *Inquisition and Power: Catharism and the Confessing Subject in Medieval Languedoc*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2001, 11-12, 49, 71-73, 74-110 aj.

75 *Ibid.*, 120, 132, 152.

76 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier... III...*, 304. Petr zde přiznává, že při osudovém rozhovoru řekl: „*Ecce aytal pecada m'es venguda!*“, tedy „Vida, takový hřích se mi stal!“. Petrovy starší výpovědi ani výpovědi svědků tento výrok ani jeho parafrázi neobsahují. E. Le Roy Ladurie, *Montailou...*, 209, má za to, že je tu slovo „hřích“ užitó ironicky (Petr totiž svůj názor, že o žádný hřích nejde, v této fázi rozhovoru nezměnil).

xuality. V očích biskupa Jakuba coby inkvizitora bylo jednání podle všeho zajímavé jen potud, pokud se dalo vyložit jako znak víry.⁷⁷

S Jakubovým nezájmem o vztah mezi Petrovou sexuální morálkou a jeho chováním kontrastuje jeho živé zaujetí pro tematizaci vztahu mezi slovy a vírou. Bezprostřední podnět k této tematizaci lze spatřovat u Petra, jenž v první výpovědi doznal, že klerikovi „nakonec odvětil, že nevěří, že taková soulož je smrtelný hřích“,⁷⁸ vzápětí však popřel, že by tomu skutečně věřil: „Na dotaz, zda ve svém srdci předtím a v tu chvíli věřil, že taková soulož s prostitutkou nebo jinou ženou s výjimkou manželky je smrtelný hřích, odpověděl, že tehdy i předtím věřil (*tunc et ante ipse credit et credebat*), že taková soulož je hřích, a to takový, že pokud se z něj člověk nekaje a nevyzpovídá se z něj, nespatří tvář Boží. Na dotaz, proč řekl, že nevěří, že by smrtelně hřešil, když tehdy i předtím věřil (*credebat et crediderat*), že by taková soulož byla takovým hříchem, že pokud se z něj člověk nekaje a nevyzná se z něj Bohu, neužrjí tvář Boží, odpověděl, že to prý řekl ke své škodě, ale nikoli ve zlém úmyslu.“⁷⁹

Petr se tedy dovolával možnosti vyslovit nějaký názor, aniž by se s ním niterně ztotožňoval. Biskup Jakub o upřímnosti Petrovy výpovědi v tomto bodě od počátku pochyboval, zároveň však očividně pokládal takový nepřímocharý vztah mezi slovy a niternou vírou za myslitelný, a považoval tedy za nutné tuto možnost v daném případě vyloučit. Tomu se přizpůsobil další průběh procesu. Právě kvůli tomu Jakub nechal pečlivě zaznamenat údaj svědků, že Petr své přesvědčení opakovaně hájil,⁸⁰ což v jeho očích napovídalo, že se nejednalo o nahodilý výrok. Právě kvůli tomu také byli vedle Petrových spolucestujících vyslechnuti tři další svědkové, kteří s Petrem mluvili brzy po osudovém rozhovoru a před inkvizitorem svorně dosvědčili jeho slova, že dříve v hříšnost takového pohlavního styku nevěřil.⁸¹ Biskup Jakub tedy rozeznával tři roviny, jejichž propojení chápal jako velmi podstatné, ale zároveň nesamozřejmé a hodné prošetření: co Petr řekl, o čem řekl, že tomu věří, a čemu ve svém srdci věřil. Práce se slovesnými časy v záznamu Petrovy první výpovědi vedle toho ukazuje na Jakubův zájem o časový rozměr víry.

77 K inkvizitorskému pojetí jednání jako znaku víry srov. J. H. Arnold, *Inquisition and Power...*, 120, 132, 152.

78 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 296.

79 *Ibid.*, 296-297. Záměrně do určité míry zachovávám větnou skladbu předloh, které nejsou literárními texty, nýbrž vyšetřovacími záznamy, a nesnažím se jejich literární kvality přespříliš zvyšovat.

80 J. Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier...* III..., 298, 299 (v rozporu s tvrzením v Petrově první výpovědi *ibid.*, 297, které je již samo odpovědí na inkvizitorův dotaz).

81 *Ibid.*, 300, 301, 302.

Proces s Petrem Vidalem tedy poodhaluje složité předivo vztahů, jež biskup Jakub spatřoval mezi slovy, činy a vírou, a jeho diferencovaný pohled na to, co vlastně znamená věřit. Víra pro Jakuba představovala výsostně niternou záležitost, záležitost srdce,⁸² zároveň z ní však činil předmět dotazování, cosi, co má být vynášeno na světlo a zkoumáno.

Závěr

Výpovědi v procesu s Petrem Vidalem skýtají četné podněty k širším teoretickým úvahám. V první řadě dokládají, že ne všechny morální soudy středověkých křesťanů musely nutně krystalizovat kolem eschatologických představ: když Petr posuzoval morálnost pohlavního styku s prostitutkou, vycházel výhradně z představy poctivého obchodu. Výpovědi dále ukazují, že v Languedoku na počátku 14. století koexistovaly různé, někdy i protikladné normy a vznášely týž nárok na legitimitu. Výsledek procesu s Petrem Vidalem svědčí spíše o mocenské asymetrii v daném konkrétním kontextu než o tom, že by jeho názor na pohlavní styk s prostitutkou představoval jakousi pozoruhodnou odchylku od normy; ve skutečnosti nebyl v dané době a oblasti ani zdaleka okrajový. A konečně je případ Petra Vidala cenným průhledem do inkvizičního úsilí o kontrolu slov a víry. Ideologická prověrka, jíž byl Petr podroben, a představy o vztazích mezi slovy, jednáním a niternou vírou, které stojí v pozadí vyšetřování, poodhalují proměňující se pojetí toho, co to znamená být křesťanem, i roli, kterou v této proměně sehrála inkviziční kultura.

82 *Ibid.*, 296, 304.

SUMMARY

Sexual Morals, the Coexistence of Norms, and the Control of Thought in Medieval Europe: The Case of Peter Vidal

This article is a case study of medieval religiosity based on trial proceedings against Peter Vidal, extant in the register of Jacques Fournier, bishop of Pamiers. The case of Peter Vidal shows that not all medieval Christians conceived of all moral questions in eschatological terms. In fact, Peter Vidal's opinion about the legitimacy of intercourse with a prostitute is conceived of purely in terms of fair trade. Different as they were from the morals required by Jacques Fournier, Peter Vidal's morals were, I argue, not a deviation from another norm but evidence for the coexistence of *various* norms in 14th-century Languedoc. This does not mean, however, that all coexisting norms were equally tolerated in all contexts, and Peter's case indeed points more to the severe multi-level control of speech and thought than to tolerance. Finally, Peter's case offers an intriguing insight into the inquisitorial redefinition of the relationship between speech, action, and inner belief.

Keywords: Peter Vidal; sexual morals; norm and deviation; coexistence of norms; control of thought and speech; inquisition; inquisitional discourse; register of Jacques Fournier; medieval Languedoc.

Ústav religionistiky
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Czech Republic

DAVID ZBÍRAL

david.zbiral@mail.muni.cz